

2015

**ACTION PLAN FOR
INTEGRATION OF DISASTER RISK REDUCTION AND CLIMATE
CHANGE ADAPTATION IN EDUCATION SECTOR AT NAVI
MUMBAI MUNICIPAL CORPORATION
MAHARASHTRA**

*Govt. of India - UNDP project on
Climate Risk Management in Navi
Mumbai, through disaster
preparedness and mitigation.*

*This plan is prepared by;
Mr. Madhukar Sanap,
United Nations Development Programme*

ACTION PLAN FOR

**INTEGRATION OF DISASTER RISK REDUCTION AND CLIMATE CHANGE ADAPTATION IN
EDUCATION SECTOR AT NAVI MUMBAI MUNICIPAL CORPORATION
MAHARASHTRA**

2015

Introduction:

Govt. of India - UNDP project on Climate Risk Management is being implemented in Navi Mumbai, through disaster preparedness and mitigation. One of the prime deliverables of the project is to integrate disaster risk reduction and climate change adaptation under the various on-going development programmes of sectors namely education, public health, infrastructure, housing, environment, etc through the consultative process with different stakeholders.

In past few decades it has been experiences that natural hazards and crises both large and small are threatening children's lives and depriving them of access to education. In the past disasters, it has been observed that the important community and lifeline structures such as schools and hospitals receive irrecoverable damages and it takes a long time to restore them to function for the communities. The safety of these structures becomes even more important in light of the fact that, when disasters strike, they also serve as vital centres for community shelter extended to the affected. The safety and resilience of lifeline structures and a strong need to adopt a toolkit which addresses the critical aspects of safety of schools in vulnerable areas thus has been identified as a priority. Therefore to enhance school safety, the Navi Mumbai Municipal Corporation supported by UNDP undertook a series of consultative meetings with school education officers, teachers, heads of various education institutions, engineers and architects for assessing the level of disaster preparedness at schools and other education institutions in 2015-16.

In the Education sector, we have recognized that it is essential to mainstream DRR and CCA into both the soft and hardware component of the system and accordingly following specific themes were identified to initiate mainstreaming:

1. Integrating DRR and CCA modules into the school curriculum;
2. Regular awareness generation and evacuation drills
3. Promoting hazard resilient construction of new schools and device ways to maintain and retrofit existing schools to ensure the higher standards of hazard resilience;
4. Introducing features such as facilities for water, sanitation and cooking into schools for their use as emergency shelters

Education Institutions at glance at Navi Mumbai: Navi Mumbai, strategically located on the proposed Mumbai Pune 'Knowledge Corridor', has been receiving a lot of thrust with respect

to Information Technology. The Government of Maharashtra has plans drawn up to develop Mumbai, Navi Mumbai and Pune as high tech habitats for IT Industry. A strong educational base is the most important pillar on which a person can build a career. A liberal spread of quality educational institutes ensures the availability of learning and gaining knowledge to one and all. Navi Mumbai has been built up with a strong Social Infrastructure. It has 11 Engineering Colleges and 2 Medical Colleges and 62 reputed schools offering high standard education. The Schools and Colleges in Navi Mumbai are equipped with qualified and experienced faculty. Infrastructures for social activities have proved conducive to attract children from even lower income categories.

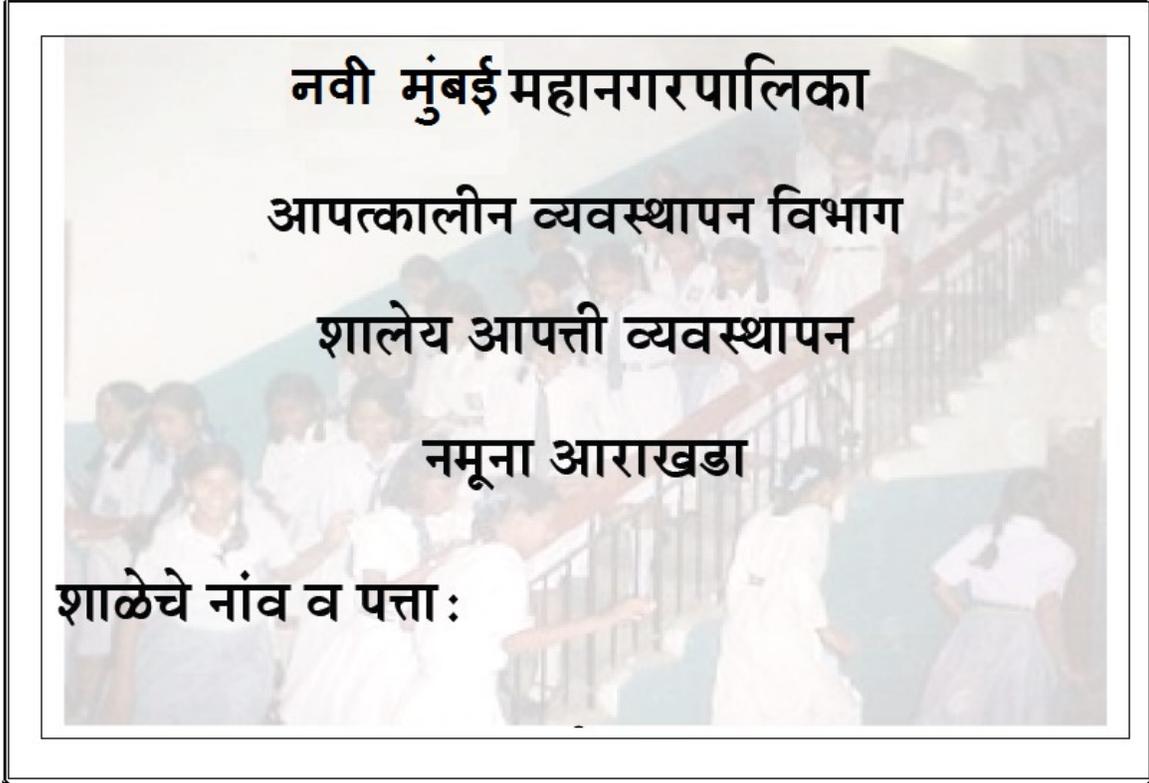
Navi Mumbai has excellent educational facilities. All kinds of educational institutes are there in Navi Mumbai: kindergartens, schools - both primary and secondary, junior colleges, ITI and Diploma Colleges, Arts, Commerce and Science Colleges, Engineering and Medical Colleges, Management institutes etc. There are 114 primary schools, 51 secondary schools and 25 colleges in NMMC area. Also in sector 3 of CBD Belapur a public library building with expenditure Rs. 1.38 Crores was inaugurated and made open to citizens.

Based on the inputs and suggestions from various stakeholders following action plan was derived to ensure the integration of disaster risk reduction and climate change adaptation in the education sector at Navi Mumbai;

Priorities for Action	Indicators for the Education Sector
<p>Ensure that disaster risk reduction and resilience are priorities with a strong institutional basis with education authorities</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Developing the School Disaster Management Plan for all municipal schools at Navi Mumbai <ul style="list-style-type: none"> - Developing template for SDMP data collection in Marathi (copy enclosed) - Developed sample school disaster management plan for Karave School including the HRVA (copy enclosed) 2. Capacity building of school and other institutions on policy and legal framework for disaster risk reduction with decentralized responsibilities and capacities in the education sector 3. Dedicated and adequate resources need to be available to implement disaster risk reduction and change adaptation plans and activities i.e. SDMP preparation and updation, HRVA, regular awareness generation, enhancing WASH facilities, retrofitting, etc in all the municipal schools. 4. Community participation and decentralization will be ensured through the delegation of responsibilities by active involvement

	of School Management Committees at the local level.
Identify, assess and monitor disaster risks and threats to schools and enhance early warning for all learning environments.	<ol style="list-style-type: none"> 1. School level local risk assessments based on hazard data and vulnerability information will be made available to education authorities and each schools. 2. Systems will be in place to monitor, archive and disseminate changing data on school structural,infrastructural and environmental vulnerabilities. 3. Early warning systems for major and local hazards reach schools, and schools have the opportunity to participate in early warning systems
Use knowledge, innovation and education to build a culture of safety and resilience through curricular and co-curricular activities in schools and communities.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Educational materials on risk reduction and resilience (including climate change adaptation and learning to live together) are shared and available at every school level. 2. A school curriculum is holisticallyinfused to include disaster riskreduction, resilience and recovery concepts and practices. This will also include periodical evacuation drills at every school. 3. Research methods and tools for multi-risk assessments and cost-benefit analysis are developed and strengthened for the education sector. This will also help for budget allocation for DM at Education Department of NMMC for the financial year 2017-18. 4. Public awareness strategy to stimulate a culture of risk reduction and resilience, with outreach to nearby local communities, includes child centred and child-led elements.
Reduce the underlying risk factors.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Risk reduction and resiliencebuilding are an integral objective of site selection, design, construction, and maintenance of schools. 2. School disaster and emergency management policies and plans will be implemented to reduce the vulnerability of children in and out of school. 3. Educational continuity plans are in place to reduce disruption of the school year, and protect individual attainment of educational goals.

	<ol style="list-style-type: none"> 4. Planning and management of schools facilities incorporates all-hazards awareness, risk reduction elements (including eg. enforcement of building codes). 5. Risk reduction and resilience measures are integrated into post disaster and chronic crisis recovery and rehabilitation processes in the education sector. 6. Procedures are in place to assure that every new school is a safe school.
<p>Strengthen disaster preparedness for effective response in learning environments.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Strong policy, technical and institutional capacities and mechanisms for disaster risk management, with a risk reduction and resilience perspective are in place in the education sector. 2. Disaster and emergency plans are in place at all administrative levels (ward levels) in the education sector and regular training drills and rehearsals are held to test and develop disaster and emergency response capacity at all levels. 3. Insurance and contingency mechanisms are in place to support effective response and recovery when required. 4. Procedures are in place to exchange relevant information about impacts on schools, during hazard events, disasters, and emergencies and to undertake post-event reviews.

अनुक्रमणिका

अनु.क्र.	प्रकरणाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१.	आपत्कालीन व्यवस्थापन	४
२.	शालेय आपत्ती व्यवस्थापन	७
३.	शालेय आपत्ती व्यवस्थापन आराखडा	११
४.	निर्वासन आराखडा (Evacuation Plan)	२१
५.	साधनसामुग्रीची यादी (Resource Inventory)	२२
६.	पूर्वकाळात शाळेत घडलेल्या आपत्तीची माहिती	२३
७.	रंगीत तालीम	२४
८.	शालेय आपत्कालीन व्यवस्थापन आराखडा – तपासणी सूची	२५
९.	आणीबाणी संपर्क क्रमांक	२७

प्रकरण – १

आपत्कालीन व्यवस्थापन

- **व्याख्या :** एखादी मानवनिर्मित किंवा नैसर्गिक आपत्ती अचानकपणे किंवा प्रगमणशील (पुरोगामी) घटना जी मोठ्या प्रमाणात मानव, मालमत्ता आणि पर्यावरणाची हानी करते, जी समाजाला असामान्य उपाययोजनांनी प्रतिसाद देण्यास भाग पाडते तीला आपण आपत्ती म्हणू शकतो.
सामाजिक क्रियाशीलतेची गंभीर उलथापालथ जी फार मोठ्या प्रमाणावर मानव, मालमत्ता किंवा पर्यावरणाची हानी करून समाजाच्या सर्व घटकांत, यंत्रणात झुंज देण्यापलिकडे घेऊन जाते.
- **प्रकार :** नैसर्गिक – भूकंप, पूर, चक्रिवादळ, भूस्खलन, त्सुनामी, दुष्काळ, ज्वालामुखी
मानवनिर्मित – आग, पारंपारिक युध्द, जैविक युध्द, रासायनिक युध्द, आण्विक युध्द, जातीय दंगे, बॉम्बस्फोट

पूर्वकाळात भारतात घडलेल्या शालेय आपत्ती

१. भूज पासून केवळ २४५ किलोमिटर अंतरावर असलेल्या अहमदाबाद शहरामध्ये चार माळवाची आर सी फ्रेम शाळेची इमारत कमकुवत बांधकामामुळे भूजच्या भूकंपात कोसळून त्याखाली ३२ मुले गाबली गेली.
२. भूज येथील भूकंपात ९७१ विद्यार्थी व ३९ शिक्षकांना आपला प्राण गमवावा लागला. या भूकंपात १८८४ शाळेच्या इमारती कोसळल्या, ५९५० वर्ग तसेच १९७६१ शाळा इमारतींची कमी-जास्त प्रमाणात हानी झाली.
३. शाळेच्या इमारतीची पडदाड झाल्यामुळे व रस्त्याकडील दोन्ही बाजूला असलेल्या अरुंद रस्त्यांमुळे प्रजासत्ताक दिनाच्या वेळी संचलन सुरु असताना शाळेच्या ३०० मुलांना आपला प्राण गमवावा लागला.
४. दिनांक ५ ऑक्टोबर - जम्मू आणि काश्मीर या ठिकाणी झालेला भूकंप व त्याचा पाकिस्तानमध्ये पडलेला प्रभाव यामुळे १७००० पाकीस्तानी शाळेची मुले मृत्युमुखी पडल्याची घटना घडली.
५. दिनांक २३ डिसेंबर १९४५ रोजी हरयाना येथील दाबवली या शहरात शाळेच्या बक्षिस समारंभाच्या वेळेस आग लागल्यामुळे जवळपास ४२५ लोकांपैकी बहुतांशी शाळेची मुले स्वतःची सुटका करित असताना आगीच्या भक्षस्थानी पडली.
६. तामिळनाडू येथील कुंभकोनम् शहरात भगवान श्री कृष्ण शाळेत आग लागल्यामुळे ११ वयोगटाखालील ९३ मुले मृत्युमुखी पडली.

5

सर्वोच्च न्यायालयाचे आदेश

“पूर्वी घडलेल्या दुर्भाग्यपूर्ण घटनांपासून धडे घेऊन आपण आपल्या शाळांना विद्यार्थ्यांसाठी सुरक्षित ठिकाण बनविलेच पाहिजे.”

- विद्यार्थ्यांना ज्ञानार्जनासाठी असुरक्षित इमारतीत जाण्यास जबरदस्ती करू नये.
- अग्निसुरक्षेची साधने आणि भूकंपरोधक बांधकामापासून वंचित असणाऱ्या शासकिय किंवा खाजगी शाळेच्या इमारतींना नवीन मान्यता देऊ नये.
- भारत सरकारच्या एन बी सी (नॅशनल बिल्डिंग कोड) २००५ नुसार सर्व शाळांनी सुरक्षितता सुविधा (Safety Measures) उपलब्ध करून देणे अनिवार्य आहे.
- सर्व शासकिय आणि खाजगी शाळांना सहा महिन्यांच्या कालावधीत अग्निशमक यंत्रे बसविणे अनिवार्य आहे.
- स्वतःनशील तसेच विषारी पदार्थ शाळेच्या परिसरापासून दूर किंवा सुरक्षित ठेवावेत.
- ठराविक कालावधीने शालेय इमारतींच्या बांधकामाचे मुल्यांकन करावे.
- शिक्षक-शिक्षकेतर कर्मचाऱ्यांना अग्निशमन यंत्रणा हाताळण्याचे प्रशिक्षण सक्तीचे असावे.

6

प्रकरण – २

शालेय आपत्कालीन व्यवस्थापन

● रचना व समिती:

पदाधिकाऱ्याचे नांव व पद	
मुख्याध्यापक, अध्यक्ष	
उपमुख्याध्यापक, प्राथमिक आणि माध्यमिक शाळांचे मुख्याध्यापक, सदस्य	स्काऊट गाईड शिक्षक किंवा एनसीसी शिक्षक किंवा शारीरिक शिक्षण विभागातील शिक्षक
विद्यार्थी - पालक संघटनाचे अध्यक्ष, सदस्य	नागरी संरक्षण दलाचे प्रतिनिधी, सदस्य
१-२ पालक (१ स्त्री), सदस्य	आपत्कालीन व्यवस्थापनातील तज्ञ, सदस्य
४ विद्यार्थी, सदस्य	राज्य किंवा जिल्हा प्राधिकरण प्रतिनिधी, सदस्य
जिल्हास्तरीय आपत्कालीन व्यवस्थापन प्रतिनिधी, सदस्य	अशासकिय संस्थेचे प्रतिनिधी, सदस्य
जवळच्या अग्निशमन केंद्राचे प्रतिनिधी, सदस्य	स्थानिक डॉक्टर, सदस्य
जवळच्या पोलिस ठाण्याचे प्रतिनिधी, सदस्य	अन्य काही उपयोजित घटक (उदा. अभियंता), सदस्य
आरोग्य खात्याचे प्रतिनिधी, सदस्य	

7

● भूमिका आणि जबाबदाऱ्या :

१. आपत्कालीन व्यवस्थापन आराखडा तयार करणे तसेच त्याचे मुल्यांकन करणे
२. शाळेच्या संरचनात्मक सुरक्षिततेकडे लक्ष देणे
३. सज्जता तसेच शामविण्याच्या (आपत्ती पूर्व / नंतर) बाबींवर आर्थिकवृष्ट्या विचार करणे
४. वर्षातून दोनदा विविध आपत्तींसाठी रंगीत तालमीचे आयोजन करणे
५. प्रत्यक्ष आपत्ती घडत असताना विविध संघ आणि संस्थांशी समन्वय साधणे

● शाळेतील अंतर्गत उद्भवू शकणाऱ्या धोक्यांची माहिती :

- शालेय सुरक्षिततेच्या दृष्टीकोनातून खालील बाबी ध्यानात घ्याव्यात जसे की मनुष्यनिर्मित तसेच नैसर्गिक आपत्ती

भूकंप - Earthquake	चेंगराचेंगरी - Stampede
आग - Fire	बॉम्ब स्फोट / बॉम्ब अफवा - Explosion/Bomb Threat
पूर - Floods	वैद्यकिय आणीबाणी - Medical Emergencies
	बस अपघात - Bus Accident, अपहरण / ओलिस धरणे - Hostage/Kidnapping

8

- मागील २५ वर्षांत घडलेल्या आपत्ती लक्षात घ्याव्यात.
- आवश्यकता भासल्यास इमारतीच्या बांधकामाची (परिस्थितीची) स्थापत्य अभियंता / वास्तुविशारद / आपत्कालीन व्यवस्थापन तज्ञांकडून तपासणी करून घ्यावी.
- आणखी काही धोक्यांची / जोखमीची ओळख याबाबत वर्गामध्ये चर्चा करा

शालांतर्गत :

प्रत्येक वर्गातील अपंग विद्यार्थ्यांची संख्या व विमोचन करण्यासाठीच्या उपाययोजना	आहे	नाही
विज बंद झाल्यास पर्यायी दिवे उपलब्ध	आहे	नाही
धोक्याची सूचना देण्याकरिता अलार्म	आहे	नाही
सार्वजनिक उद्घोषण पद्धती (Public Announcement System)	आहे	नाही
भिंतीचे फ्लेस्टर / अथवा अन्य कारणान्वये बर्ग किंवा पाय-यांवर कचऱ्याचे बिग पसरले गेले	आहे	नाही
मुटकेच्या / बाहेर पडण्याच्या मार्गात कपाटे किंवा सामान ठेवलेले	आहे	नाही
झुकलेले छप्पर	आहे	नाही
विटा / काचा / कचरा यांचा साठलेला बिगारा	आहे	नाही

9

विजेचे झुलते मनोरे	आहे	नाही
उंच कपाटे भिंतीला खिळे लावून बसवली	आहे	नाही
दुरदर्शन संच बरच्या विशेषा ठेवली	आहे	नाही
रसायनशास्त्राच्या प्रयोगशाळेत रसायने योग्यरीतीने ठेवली	आहे	नाही
उबलनशील द्रव्ये असणारी जागा	आहे	नाही
मुख्य बटने आणि विजेच्या तारा सुरक्षितरित्या बसविलेल्या	आहे	नाही
हायड्रंटस / पाण्याचे नळ सुस्थितीत	आहे	नाही
धोकादायक वर्गाबाबतची माहिती प्रशासनास कळविली	आहे	नाही

शाळेबाहेर

विजेची जोडणी सुस्थितीत	आहे	नाही
झाडे पडण्याच्या अवस्थेत तसेच फांद्यांची छाटणी केली गेली	आहे	नाही
अच्छादीत पायवाटा	आहे	नाही
विजेचा दाब असणाऱ्या तारांजवळील जागा	आहे	नाही
सिमेन्ट क्रॉक्रीटच्या भिंतींजवळून जाणारा मार्ग	आहे	नाही

10

प्रकरण - ३

शालेय आपत्कालीन व्यवस्थापन आराखडा

- शाळेतील सर्व वर्ग, प्रयोगशाळा, शिक्षक वर्ग, खुली मैदाने, इ. ची एकत्रित आकृती (नकाशा) तयार करणे.
- आपत्तीकाळात बापरल्या जाणाऱ्या साधनसामुग्रीची नेमकी / पर्यायी जागा आणि मैदानांची माहिती : स्ट्रॅचर, अग्निशामके, शिडी, जाड दोर, बॅटरी, प्रथमोपचार पेटी, दळणवळण यंत्रणा, तात्पुरत्या निवाऱ्याची जागा, विजेचे मनोरे, मोकळी जागा इत्यादी.
- जवळच्या अत्यंत महत्वाच्या अशा रुग्णालये, औषधालये, अग्निशामन केंद्रे, पोलिस ठाणे इ. कडे जाणाऱ्या रस्त्यांचे नकाशे तयार करणे.
- सुरक्षित ठिकाणे आणि निर्वासन मार्गांचे नकाशे शाळेत विविध ठिकाणी सर्वांना दिसतील अशा प्रकारे लावून घेणे. आपत्कालीन व्यवस्थापन संघाची बांधणी करणे.
- आपत्ती प्रतिसाद आराखडा आणि त्याची चाचपणी करणे.
- रंगीत तालमी घेणे तसेच आपत्कालीन व्यवस्थापन आराखडा दरवर्षी अद्ययावत करणे.
- शालेय आपत्ती व्यवस्थापन समितीच्या आवश्यकतेनुसार विविध उपसमित्यांचे निर्माण करणे.
उपसमित्यांची बांधणी खालीलप्रमाणे असावी.....

11

१. आपत्ती जनजागृती पथक Disaster Awareness Team

घटक : शिक्षक आपत्ती व्यवस्थापन तज्ञ, शिक्षक चित्रकला हस्तकला, शिक्षक संगीत व नाटक क्षेत्र, १-२ पालक (असामाजिक संस्थेचे / जनसंपर्क विभागातले) १-२ विद्यार्थी (चांगले बोलणारे आणि काहीतरी नविन करण्याची इच्छा बाळगणारे)

जबाबदारी व भूमिका : जिल्हाप्राधिकरण यांच्याकडून माहिती घेऊन IEC मटेरीयल बनविणे, जनजागृती करणे, प्रात्यक्षिके आयोजित करणे.

२. पूर्वसूचना आणि माहिती देणारे पथक Warning & Information Dissemination Team

घटक : संगणक शिक्षक, भूगोलाचे शिक्षक, शिक्षक जे विद्युत कार्याशी निगडित आहेत, १-२ पालक (वेथशाळा, पोलिस, आ. व्य. विभागातले असतील तर उत्तम), ४-६ विद्यार्थी (वायरलेस चांगल्या प्रकारे हाताळणारे)

जबाबदारी व भूमिका : दुरचित्रवाणी, रेडीओ, इंटरनेट यावरून माहिती घेऊन ती अद्ययावत करणे, एखादी आणिबाणीची परिस्थिती उद्भवल्यास सवर माहिती मुख्याध्यापक तसेच आपत्ती व्यवस्थापनास कळविणे, सर्व शिक्षकांना व सर्व वर्गांना मिळालेली माहिती खालतजमा करून कळविणे.

12

आपत्ती प्रतिसादक पथक Disaster Response Team

३. स्थानांतरण टीम Evacuation Team –

घटक : सर्व शिक्षक, बर्ग प्रतिनिधी / सभागृह प्रतिनिधी, निरीक्षक

जबाबदारी व भूमिका : भूकंपात Duck, cover & hold करणे, योग्य प्रकारे स्थानांतरण करणे, स्थानांतर करते वेळेस लक्ष ठेवणे, अखेरीस राहिलेल्या विद्यार्थ्यांचे स्थानांतरण होईपर्यंत थांबणे.

४. शोध आणि विमोचन पथक Search and Rescue Team

घटक : खेळ / कवायत शिक्षक, एनसीसी / एनएसएस/ स्काऊट गार्ड्स शिक्षण, अग्निशमन सेवेचे प्रतिनिधी, नागरी संरक्षण दलाचे प्रशिक्षक, एक किंवा दोन पालक (गणवेशधारी दलातील), मानसिक व शारिरिक दृष्ट्या सुदृढ विद्यार्थी.

भूमिका व जबाबदारी : इमारतीतील प्रत्येक खोलीची तपासणी करणे (दृष्य व प्रत्यक्षरित्या), शोध व विमोचन सुरु करणे, अखमी व्यक्तींच्या टिकाणांचा अहवाल प्रथमोपचार पथकास देणे, उधळ संरचनात्मक समस्या / इमारतींना / मजल्यांना बसलेल्या झटक्यांमुळे पोहोचलेली क्षती याबाबतचा अहवाल संबंधित प्रशासकिय अधिकार्यास सादर करणे.

५. प्रथमोपचार पथक First Aid Team

घटक : शाळेतील वैद्यकिय अधिकारी, शाळेतील परिचारिका, सेंट जॉन / रेड क्रॉस संस्थेचे स्वयंसेवक, नागरी संरक्षण दलाचे स्वयंसेवक, एक किंवा दोन पालक (वैद्यकिय अधिकारी), जैविकशास्त्र विषय घेतलेले तसेच प्रथमोपचार प्रशिक्षण पूर्ण केलेले विद्यार्थी

भूमिका व जबाबदारी : प्रथमोपचार पथकाचे प्रशासकिय अधिकारी सर्व प्रकरणे (केसेस) व केलेले उपचार, याबाबतचा अभिलेख अतन करणे, शोध व विमोचन पथकास शोध कामी सहकार्य करणे, गंभीर अखमी व्यक्तींना स्थलांतरण करण्यास मदत करणे, शारिरिकदृष्ट्या अपंगांना मदत करणे.

६. अग्नि सुरक्षा पथक Fire Safety Team

घटक : शिक्षक (२), एक ते दोन पालक (अग्निशमन दलातील / संरक्षण / निम लष्करी दल / नागरी संरक्षण दलातील), विद्यार्थी

भूमिका व जबाबदारी : अग्निशमके सुस्थितीत आहेत याची खात्री करून घेणे, आग लागण्याची शक्यता असलेली कारणे पहाणे, आग लागल्यास आग विझवणे, आणीबाणीच्या काळात गॅसचे व विद्युत पुरवट्याचे मुख्य स्वीच बंद करणे.

७. बस सुरक्षितता पथक (प्रत्येक बसकरिता) Bus Safety Team (for each bus)

घटक : शिक्षक (संबंधित बसमधून प्रवास करणारे), शेवटच्या थांब्यावर उतरणारे विद्यार्थी, बसमधील वरिष्ठ विद्यार्थी

भूमिका व जबाबदारी : खुल्या जागेत असल्यास, बस रस्त्याच्याकडेला घेण्याचा प्रयत्न करणे, कंपनी थांबेपर्यंत बसमधील आसनांच्या मध्ये असलेल्या ठिकाणांमध्ये अथवा खोलगट जागांमध्ये बसण्याच्या सूचना प्रवाशांना देणे, बाहेर पडणे आणि आपत्कालीन व्यवस्थापन / शाळा प्रशासनाशी संपर्क होईपर्यंत नेथेच थांबणे. विशेष लक्ष देण्याची आवश्यकता असलेल्या विद्यार्थ्यांना सहाय्य मिळत आहे याची खातरजमा करणे, जखमी विद्यार्थ्यांना प्रथमोपचार देण्याकरिता सहाय्य करणे, शाळा नियंत्रण कक्षांशी समन्वय प्रस्थापित करणे.

शाळेबाबत माहिती

प्रत्येक शाळेने भरावयाची माहिती

१.	शाळेचे नाव व संपूर्ण पत्ता	
२.	संपर्क क्रमांक	
३.	शिक्षक संख्या	स्त्री - पुस्त्र -
४.	कर्मचारी संख्या	स्त्री - पुस्त्र -
५.	विद्यार्थी संख्या	मुली - मुले -
६.	अपंग विद्यार्थी संख्या	मुली - मुले -
७.	अपंगत्वाचा प्रकार	
८.	अपंग विद्यार्थ्यांना आपत्कालीन परिस्थिती ने आण करण्याकरिता उपाययोजना करण्यात आल्या आहेत का ?	होय - नाही -
९.	शाळेच्या इमारत बांधणीचा दिनांक	
१०.	शाळेच्या आवारातील एकूण इमारतींची संख्या	
११.	मजल्यांची संख्या	
१२.	एकूण वर्गांची संख्या	
१३.	प्रयोगशाळा आहे का ?	
१४.	सभागृह / भांडारगृह आहे का ?	सभागृह - आहे / नाही भांडारगृह- आहे / नाही

१५.	शाळेतील गिन्यांची संख्या	
१६.	शाळेमध्ये स्वयंपाकगृह आहे का ?	होय / नाही
१७.	असल्यास गॅस शेगडी चा वापर होतो का ?	होय / नाही
१८.	प्रसाधन गृह संख्या	शिक्षक : स्त्री - पुत्र्य - विद्यार्थी : मुली - मुले -
१९.	पिण्याचे पाणी (प्याऊ) संख्या	
२०.	मैदान व मोकळ्या जागेचे क्षेत्रफळ	
२१.	अग्निशामक यंत्रे बसविली आहेत का ?	
२२.	असल्यास किती ? शेवटची तपासणी केल्याचा दिनांक	
२३.	वाळूच्या बावल्या आहेत का ?	
२४.	असल्यास किती ?	
२५.	स्थानांतराची रंगीत तालीम झाली आहे का ?	
२६.	असल्यास , दिनांक	
२७.	आपलीचा विषय	

17

२८.	सहभाग घेणाऱ्यांची संख्या	शिक्षक :	विद्यार्थी :
२९.	किटक प्रतिबंध नियंत्रण केले जाते का ?	हो / नाही	
३०.	असल्यास वर्षातून कितीवेळा ?		
३१.	वाहन तळ आहे का ?	हो / नाही	असल्यास क्षेत्रफळ -

18

आणीबाणी परिस्थितीत उपयोगी पडेल असे प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे / शिक्षकांचे वैयक्तिक माहितीचे ओळखपत्र तयार करून प्रत्येकास नियमित बाळगण्यास सांगणे:

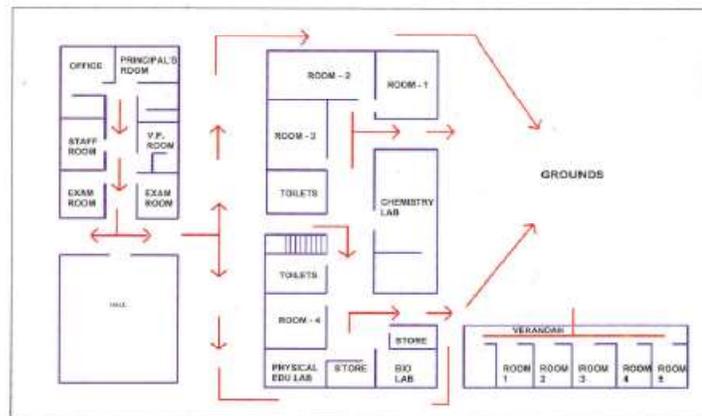
आणीबाणीकरिता आवश्यक ओळखपत्र		छायाचित्र
नांव		
संपूर्ण पत्ता		
वर्ग / इयत्ता		
गावचा पत्ता		
शाळेचा दूरध्वनी क्रमांक		
घरचा दूरध्वनी क्रमांक		
गावचा दूरध्वनी क्रमांक (उपलब्ध असल्यास)		
नातेवाईकाचा भ्रमणध्वनी क्रमांक		
रक्त गट		
एखादा मोठा आजार असल्यास आजाराने नाव		
एखाद्या औषधाची अॅलर्जी असल्यास त्या औषधाचे नाव		

19

प्रकरण - ४

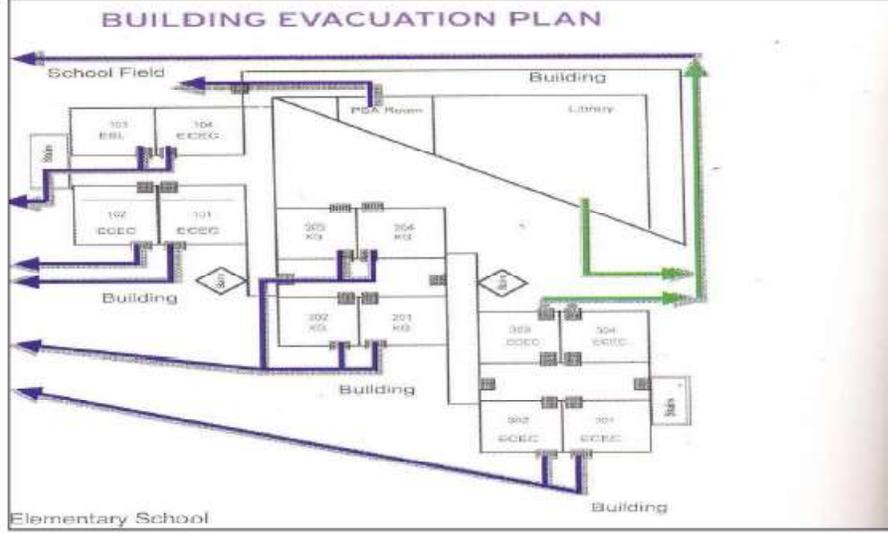
निर्वासन आराखडा (Evacuation Plan)

आपल्या शाळेचा निर्वासन आराखडा नमूना तयार करून सहज दिसेल अशा ठिकाणी लावावा:

20

आपल्या शाळेतील प्रत्येक मजल्याचा खालीलप्रमाणे निर्वासन आराखडा तयार करून तो प्रत्येक मजल्यावर विसेल अशा ठिकाणी लावणे :

21

प्रत्येक शाळेने भरावयाची माहिती

प्रकरण – ५

साधनसामुग्रीची यादी

- प्रशिक्षित शिक्षकांची नावे, पत्ते व दूरध्वनी क्रमांक व भ्रमणध्वनी क्रमांक
- पालकांची नावे पत्ते व दूरध्वनी क्रमांक व भ्रमणध्वनी क्रमांक
- निपुण मनुष्य बळ (बचाव आणि निर्वासन)
- शिड्या, अग्निशमन यंत्रे , सुतळी , टॉर्चेस, प्रथमोपचार पेटी, दोरखंड, संप्रेषण साधने, वाहने (निष्ठा)
- जवळच्या इस्पितळांचे दूरध्वनी क्रमांक
- शाळेतील एकूण वर्ग तसेच मोकळ्या मैदानांची (जागेची) यादी (एकत्रित करण्याकरता) तयार करणे

22

प्रकरण – ६

पूर्वकाळातील शाळेत घडलेल्या आपत्तींबाबतची माहिती

दिनांक	आपत्तीचा प्रकार	झालेल्या हानीचे स्वरूप				केलेले समन्वय कार्य	उणिवा
		जखमींची संख्या	मृतांची संख्या	वित्त हानी	अन्य		

प्रकरण – ७

रंगीत तालमीबाबतची माहिती

दिनांक	रंगीत तालमीचा विषय	किती वेळात इमारत रिकामी करण्यात आली	सहभागी		घटनेची माहिती कळविल्यानंतर प्राप्त इतर यंत्रणांचा प्रतिसाद	उणिवा / शेरा
			शिक्षक	विद्यार्थी		

प्रकरण - ८

शालेय आपत्कालीन व्यवस्थापन आराखडा : तपासणी सूची

शाळेचे नाव व पत्ता:		तपासणी केल्याचा दिनांक
१	आणिबाणी संपर्क क्रमांकांची संबंधित खात्यांकडून खात्री करून घेतली आहे का ?	होय / नाही
२	आणिबाणी संपर्क क्रमांकांची सूची मुख्याध्यापकांच्या कक्षान विसेल अशी लावली आहे का ?	होय / नाही
३	आपत्ती संबंधीची सूचना / माहिती संबंधित शासकिय यंत्रणा व शिक्षण अधिका-यांपर्यंत पोहोचविण्याच्या पद्धतीचा आराखड्यामध्ये उल्लेख केला आहे का ?	होय / नाही
४	शाळेच्या आवरातील व कमीत कमी एक किलोमीटर अंतराच्या परिसरातील संभाव्य धोक्यांची सूची बनविली आहे का ?	होय / नाही
५	आराखड्यामध्ये निवासन योजनेचा स्पष्ट उल्लेख आहे का ?	होय / नाही

25

६	प्रमुख व्यक्ती व पथकांच्या जबाबदाऱ्या व भूमिका स्पष्टपणे नमूद केल्या आहेत का ?	होय / नाही
७	आराखड्यामध्ये अधिक दुर्बल विद्यार्थ्यांसाठी (अंपग, लहान बयोगटातील) विशेष उपाययोजना केली आहे का ?	होय / नाही
८	काही विद्यार्थ्यांसाठी आवश्यक असणाऱ्या विशेष शारीरिक, मानसिक व वैद्यकीय सुविधांची तरतूद आराखड्यामध्ये आहे का ?	होय / नाही
९	सर्व संबंधितांना आपत्ती व्यवस्थापन प्रशिक्षण देण्याची योजना केली आहे का ?	होय / नाही
१०	रंगीत तालीम करण्याचे वार्षिक वेळापत्रक बनविले आहे का ?	होय / नाही
११	सर्व आराखडा आपत्कालीन व्यवस्थापन कक्ष व अग्निशमन दल यांच्याकडून मंजूर करून घेतला आहे का ?	होय / नाही

26

प्रकरण – ९ आणीबाणी संपर्क क्रमांक

• आपत्ती व्यवस्थापन कक्ष, मुख्यालय संपर्क क्रमांक	
• संबंधित विभागीय नियंत्रण कक्षाचे संपर्क क्रमांक	
• संबंधित विभागाच्या सहाय्यक आयुक्तांचे भ्रमणध्वनी क्रमांक	
• शालेय आपत्ती व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांचे भ्रमणध्वनी क्रमांक	
• संबंधित विभागाच्या प्रशासकिय अधिकारी (शाळा) यांचे भ्रमणध्वनी क्रमांक	
• संबंधित विभागाच्या सहाय्यक अभियंता (परिरक्षण) यांचे भ्रमणध्वनी क्रमांक	
• शाळेपासून जवळ असणा-या अग्निशामन स्थानकाचे संपर्क क्रमांक	१०१
• शाळेपासून जवळ असणा-या पोलीस स्थानकाचे संपर्क क्रमांक	१००
• शाळेपासून जवळ असणा-या नागरी संरक्षण दलाच्या अधिका-यांचे संपर्क क्रमांक	
• शाळेपासून जवळ असणा-या रुग्णालयांचे / रुग्णवाहिकांचे संपर्क क्रमांक	
• शाळेपासून जवळ असणा-या रक्तपेढ्यांचे दूरध्वनी क्रमांक	
• आपत्ती परिस्थितीत काम करणा-या अशासकिय संस्थांच्या प्रतिनिधींचे संपर्क क्रमांक	

भूकंप, पूर, चक्रीवादळ, आग, रासायनिक आणि औद्योगिक आपत्ती, या आपत्तीतून सुरक्षेसाठी पाळावयाची सावधानता, करण्यासारखे काय व टाळावयाचे काय याचे मार्गदर्शक

<h4>भूकंप</h4> <h5>भूकंपापूर्वी</h5> <ul style="list-style-type: none"> • भूकंप का होतो याची कारणे व होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करा, आणि त्याची तय्यारी करावी. • इमारतीचे बांधकाम भूकंप प्रतिरोधक करण्याची दक्षता घ्यावी. • मुलांच्या हाताला सहज पकडता येणारे बॅटरी, टॉर्च बॅटरीवर चालणारा रेडिओ आपल्याजवळ ठेवा. घरात हालचालीसाठी भोकाळी भाग ठेवा, बघावेचालत घाला ठेवू नका. • इमारतीच्या भिंतींना तडे पडले असतील तर ते बुजवणे व भिंतीची मजबूती करणे या गोष्टी आवश्यक आहेत. • अजलाह आणि मोठ्या वस्तू राखणी जमिनीलागत ठेवा. उंच जागेवर ठेवू नका. • बीनगुरवडा दोषपूर्ण असल्यास शॉर्ट सर्किट होण्याचा धोका संपवतो म्हणून घरातील बीनगुरवडा यंत्रणा हलक्यात दोषरहित ठेवा. • घरामध्ये सातत क्रमांतरावर घेई तयार ठेवणे गरजेचे आहे. <h5>भूकंपादरम्यान काय कराल ?</h5> <ul style="list-style-type: none"> • स्वतः शांत रहा व दुसऱ्यास शांत राहण्यास सांगा. • धावू नका, शांत रहा व सावधानतेने बाहेर पडा. • आपल्या घरातील तुजईखाली/चिंकीखाली उभे रहा. टेबलखाली असल्या घरांतुजईखाली/चिंकीखाली जाऊन बसा. • बाहेर पडताना शक्य झाल्यास धावू, उगी किंवा तिकडचे पोते असल्या कपड्याची घडी होव्यावर घ्या, म्हणजे होव्याला मार भरणार नाही. • उंच इमारत/माडीवर असाल तर शक्यते खाली येऊन बसणे चांगले वा. • दरव्यावर बांधा, इमारतीचा आश्रय घेऊ नका. • घटकन भोकाळ्या जागेत जा, घाई, गडबड, दंगा करू नका. • दरव्याच्या कडेला असलेल्या इमारतीच्या बाजूने चालू नका. • उंच, जुन्या आणि स्तन असणाऱ्या इमारतीपासून दूर रहा. तसेच भिंती, विजेच्या तारांपासून उधावी अंधार पडण्याची भीती असले अशा वस्तूंपासून तांब जा. <h5>भूकंपानंतर काय कराल ?</h5> <ul style="list-style-type: none"> • शक्यतो शांत रहा. रेडिओवरून मिळणाऱ्या सूचना काळजीपूर्वक ऐका. 	<ul style="list-style-type: none"> • घातकाची धोका टाळणे असे सुचित घरा तयारवाय्याने बांधू राहू. पाणी, बीज, गैस कनेक्शन सुद्धा असल्यास बंद ठेवा. • धुपपान करू नका. आणकडील औषधे नका असल्या बंद करू घ्या. • भूकंपकळालत गैस गळती किंवा शॉर्टसर्किट होण्याची शक्यता असते म्हणून भूकंप झाल्यास विजेपेक्षा बॅटरीचा उपयोग करा. • विद्युत पुरवठा खंडीत झालेल्या विजेच्या तारांना असल्या तुरुल्लेख तारांना हात लावू नका, असल्या अशा एखाद्या धातूच्या वस्तूला हात लावण्याचे टाळा. • भूकंपानंतर अनेकदा घरातील इलेक्ट्रीकच्या वापरमधून भूत येताना दिसते. अशावेळी इलेक्ट्रीकचा मेन स्वीच ताबडतोब बंद करावा. • भूकंपानंतर अनेक अफवा उठतात. उदा. जमळणे धरण फुटणे, जमिनीला भोटासा येणे पडणे, अनेकदा पुढील भूकंप होणार असल्याच्या वाकड्या उदविल्या जातात. भूकंपाचे भविष्य करणे ही अशक्य गोष्ट आहे. त्यामुळे अशा अफवांवर काहीही विश्वास ठेवू नका. • भूकंप झाल्यानंतर संपूर्ण इमारतीची व्यवस्थीतपणे पडणी करा, ज्या इमारतीचा काय मोठे तडे गेले आहेत त्या इमारतीमध्ये शक्यतो राहू नका. • दरव्याचे किती मुक्यात झाले आहे त्याची टोळणी करत फिरू नका. रस्ता भोकाळा ठेवा, जैनेकन मदत कार्यांतील वाहनींना ये-ना करत घेईल. 	<h5>पुरामध्ये</h5> <ul style="list-style-type: none"> • सुरक्षित ठिकाणी रहा. अनुकूळ माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न करा. • सरकारी सुचनेचे पालन करून सुरक्षित स्थळी स्थलांतरित व्हा. • विद्युतवाह बंद करा. उघड्या तारांना स्पर्श करू नका. <h5>पुरानंतर</h5> <ul style="list-style-type: none"> • पेंडला बंद असल्यास बुडणाऱ्या व्यक्तींना कापवा. • अघरिघीत किंवा खोल पाण्यात जाऊ नका. • घरातील नदीच्या पात्रात जाऊ नका. • क्लोरीनयुक्त पाणी प्या. • टंकल्लेले पाणी त्या आणि सुरक्षित अंत घेऊन करा. • राउल्लेलेल्या वज्यात/डबक्यात किटन-वाशके शिंपवा. • आपत्ती सर्वेक्षण घडतात अर्क माहिती पुरवून सहकार्य करा. • आपत्ती साधनसामुग्रीचे योग्य पद्धतीने/पद्धतीवरचे वितरण करा त्यासाठी स्थानिक पंचमे आणि अधिकाऱ्यांक लक्ष्य करा.
	<h4>पूर</h4> <h5>पूरापूर्वी</h5> <ul style="list-style-type: none"> • उंच खांब्याची बँडक टाळून नद्या व समुद्र किनाऱ्यालागत इमारती उभारा. • पुरघटन विभागालत फिरव घेऊ राखणाऱ्या विभागातील लोकांनी घोटोण्याची कलत शिक्क्याने पाहिले. • पूर्वानुमानासाठी आकाशवाणी, दूरदर्शन वरील बातम्या ऐकत किंवा पहात घ्या. • अधिसूचना-संकेतद्वारे विलेच्या सूचनासुद्धा धोकाची टिपणे घ्याली करा/सोडू घ्या, आधिकारिक सुरक्षित स्थळी/ठिकाणी स्थलांतर करा. • सुरक्षित ठिकाणी स्थलांतर होत असताना कॅन्डेल, बॅटरी, खाटापचई, लिफ्टाचे पाणी, कापडे व आवश्यक ती कारादये जवळ ठेवा. • कुटुंबातील प्रत्येक व्यक्तीकडे ओळखपत्र राहिल असे घ्या. • शक्य झाल्यास घरातील सामान घरात उभावर ठेवा. • घरात अधिक सुरक्षित ठिकाणी झाले. 	<h4>आग</h4> <ul style="list-style-type: none"> • अचानक संवरीतुडे किंवा झंजुतुडे दुप-यात इन घोटेलने असे बाणे बाणे नदी. • घरातील विद्युत किंवा काडी फेकू नका. • स्वयंपाकघरात असताना घडू कपडे वापरा. • स्टोवमुळे तुराव्या कपड्यांना आग लागणार नाही घाबरे लक्ष घ्या. • रात्री झोपायला जाण्यापूर्वी गैस रेगुलेटर बंद करा. • तुराव्या घराच्या विजेच्या तारा व विद्युत दिवे बांधी नियमितपणे तपासणी करा. • अनेक वस्तूंचे तोंडाची एका दरव्याने केव्यास शॉर्टसर्किटचा धोका संपवतो. • गैस गळती आढळल्यास दार व शिडक्या उघड्या ठेवा. त्यामुळे आगीची शक्यता कमी होते. • अग विभागालत आगशामन सिलेटर जवळ ठेवा व त्याच्या वापरविषयक खात्री करून घ्या. • पेटोलेपंपाजवळ किंवा गैस गोळाघाजवळ धुपपान करू नका. • अग विभागालत आगशामन सिलेटर जवळ ठेवा व त्याच्या वापरविषयक खात्री करून घ्या. • व्यक्ती आगीत होरल्ल्यास वज्या किंवा घोटोड्या वापर करून अग विभागालत आगशामन सिलेटर वा कापडे शरीरापासून दूर करा. • भाजल्यामुळे फोडू असल्या घडू आल्यास ते फोडू नका. त्यामुळे संसत होण्याचा धोका संपवतो.

- जव घात आन लागली अश्वि ती घुसणे आन झाली तर होणूय बघेर पडवच करण करा. लघुचुळे मुद्राया घेणे अधिक खेपे होते.
- आन लघुचुळे घात जेवना करूया.
- अश्विंत होरपळीच्या लेखाने खरीत इमिगलता न्या.
- सहाय मुलंग आनीहीलेल बाळ्या व घटके पायसून दूर देवा.

चक्रीवादळ

तुफान/वादळापूर्वी

- रोडिओ (अभ्यासवाणी) दूरदर्शन वरील बाळ्या, उद्देधेपाय ऐकत घ्या, बाळ्याच्यादी समुद्रात प्रवेश करणये बळ्या करू ये. आपले जहाज सुरक्षित करणे संशय.
- विमाने लघा करणान्य समुद्री सुरक्षित करणे स्वयंत कर.
- तुफान्या घातये घरे, छिद्रक्या मतवून करा. गरजेच्या असाणान्य बॅटान्या, सेटिंग, खाद्यपदार्थ, पाणी कापडे, रडिओ इ. कायू लघवलेख बाळ्याच्याघाटी लघार देवा.
- अघाटी बाळणे सुसज्ज देवा.
- पाज भाळान्याय अघाळी सुरक्षित ठिकठिकाे स्वयंतरीत घा.
- घाळान्य सुरक्षित ठिकठिकाे स्वयंतरीत घा.

वादळ / तुफान असताना

- पाळान्याय म्हाळान्यून दूर जा. कृशिकेवळ किंवा विजेच्या घांताळकळ घांनु करा.
- पाळान्य बघेर घरू करा.
- विद्युतक्याय अश्वि वीज म्हाळ करू करा.
- घाळी घरे अश्वि छिद्रक्या करू करा.
- विजेक बळ्याकडून दुरावरीद्वारे अघुक यश्वि विद्युतक्याय घयल करा.
- अघाळान्यून दूर घा.

तुफान/वादळानंतर

- उद्देधेनेलेलघ बघेर घ्या.
- अश्विरीत लघावघाळान्य व जा करू करा.
- अघाळान्यानंतर लघवरीत दवळान्यत न्या.
- वेतर लघेवळ अघाळान्येवळ बाळ्या.
- विद्युतक्याय जघातून वळत आहे किंवा जी तर तुटलेली आहे/उघाटी घालेलेली आहे तेल स्परां करू करा.
- घडक्या इघाटी अघीनघेतल करा.
- विघाळघाटी कलेरीलघुजा घाणी घारा.
- घाळान्येच्या अश्वि घाण लघवत निर्मुक्तके विघा.

रासायनिक आणि औद्योगिक आपत्ती

- जेव्हा तुम्ही जेवत विघाटी वायुयुव घात घेतल तेव्हा तुम्ही घेकळक्या घेकळत जा अश्वि बळ्याय घुळीच्या घळाम्णे वाळ्याची विघा होणूय करू.
- वाळ्याच्या म्हाळान्य विघाट घाळूये घ्या.
- इलाक्यातले आपले करू व तोंड इकळून घ्या.
- संशयी किंवा घाळान्य घाळ्याय जीवण घुसवतल आहे. तुम्णे जीवण घुसवतल देवणे हे काळ घेकळणे आहे.
- पाळान्येरीलघाय वीज क्राशित जघेत जेवना करू करा.
- विघाटी वायुये घेकळान्युळे जे बेसुद्वान्येकळ जघात लघान्यघाटी कृशिक घाळान्येवळ घाळत उघाळक करू करा.
- पाळान्ये अघाळ घेकळक अघाळक लघेवळ इघाळ घुसू करा.
- घेकळान्य अघाळ वीज घेकळान्यघाटी घुसवतल करू करा.
- वीज घळणी लघकळान्य घेकळान्ये घुसू करू करू ठाळा अश्वि अघाळघाटी अघाळ वीज लघाट घेकळून करा.
- इलाक्यात घात करणे हे तुम्णे करीतल आहे पण इतल कळान्यघाटी कळान्य घुसवे घुसवतल जघात घाळान्ये आहे.
- जर तुम्हालय वीज घळणीक्या घेकळान्ये अघाळ लघ रोडान्येवळ घेकळी घा अश्वि राळक इलाक्याय घाळान्ये घेकळान्ये घेकळान्ये.
- समुद्रात जा तेल घेकळले तर समुद्रान्य अघाळक जळू करा.
- राळान्येकळ ठाळान्यघाटी घुसवतल करू करा.
- अघाळक होळक लघेतल लघा राळान्येकळ अघाळ वीज ठाळान्यघाटी घेकळक करू करा.
- घुसवतल घाळान्ये लघान्यघाळान्य जेवना करणान्यून अघुसवतल घाळक.
- कळान्यून, घुसू, अघाळी व अघाळ लघान्येन घुसवतल ठिकठिकाेवळून स्वयंतरीत घा.
- घाळान्ये अघाळान्येवळान्य घुसवतल ठिकठिकाेवळून स्वयंतरीत होळ करा.
- उघाळान्येवळ ठाळान्यघाळून घाळान्ये व घाळान्ये दूर देकू करा.
- घाळीव घाळान्येन घुसतल अश्वि लघान्य घुसवतल ठिकठिकाे जळू घा.

अधिक यश्विरीद्वारे संशय:

आपत्तकालीन व्यवस्थापन कक्ष

आपत्ती जोखीम व्यवस्थापन कार्यक्रम

नवी मुंबई महानगरपालिका

